

Александар РАСТОВИЋ
Историјски институт
Београд

БРИТАНСКИ КРАЉ ЕДВАРД VII И ДИПЛОМАТСКИ БОЈКОТ СРБИЈЕ 1903-1906

У склопу проучавања односа између Велике Британије и Србије на почетку XX века посебно важно место заузима питање улоге британског краља Едварда VII¹ у прекиду дипломатских веза са Србијом и његовом условљавању приликом

¹ Едвард VII, најстарији син краљице Викторије и принца Алберта, рођен је 9. новембра 1841. Школовао се на Универзитетима Единбург, Оксфорд и Кембриџ. Говорио је више страних језика: француски, немачки, шпански и италијански. Његово неконвенционално понашање наилазило је на оштре реакције родитеља, који су му наметнули строги режим у дисциплини и понашању. Краљица Викторија је сматрала да је веома неозбиљан и раскалашан и због тога неподобан за управљање државом. Зато му није поверавала озбиљне државничке дужности. Такав став је задржала и после смрти принца Алберта 1863, када је Едвард заузео место свог оца у Горњем дому британског Парламента. Краљица Викторија је ишла толико далеко да је Едварда означила одговорним за смрт свога мужа принца Алберта. Исте године се оженио најстаријом ћерком данског краља Кристијана IX, Александром, с којом је имао шесторо деце. Едвард VII је постао краљ после смрти Викторије 1901. године. И поред неповерења које је краљица имала према његовим владарским способностима, показао се као успешан владалац. Честа путовања по иностранству и рођачке везе на европским дворовима помогли су му у склапању међународних уговора, који су повратили уздрману моћ Велике Британије као светске силе. Био је поборник склапања споразума са Француском 1904. и Русијом 1907, што је довело до настанка Тројног споразума (Антанте). Његова међународна политика је била, у суштини, мирољубива, изузев учешћа Велике Британије у Бурском рату, који је започет за време владавине његове мајке. И поред тога, веома се интересовао за војна питања и супротстављао се покушајима да се ограниче средства за наоружавање војске. Био је ватрени заговорник изградње Дреднота, нове врсте ратног брода. У унутрашњој политици био је наклоњен конзервативцима. Није волео либерале, посебно Хенрија Кембела Банермана и Дејвида Лојд Хорца, што је посебно дошло до изражаја приликом њихове победе на општим изборима 1906. И поред тога што је био конзервативних схватања, противник кампање да се женама да право гласа, за време његове владавине социјалне реформе и законодавство били су у фокусу разматрања британског парламента. Тако је 1902. донет Закон о образовању, по којем је обезбеђена новчана помоћ за ученике средњих школа, а 1906. британски парламент је усвојио и разне повластице за

њиховог поновног успостављања. Тај проблем је био чест предмет пажње домаћих и страних историчара.² Међутим, нити у српској, ни у британској историографији не постоји опште сагласје око овог питања. Мишљења су подељена. И док Љиљана Алексић-Пејковић, Драгољуб Живојиновић, Вејн Вучинић, Симон Хефер сматрају да је краљ Едвард био кључ проблема и главни кочничар у обнови веза између две државе, група англосаксонских историчара с Френсис Радовић на челу, у последње време заступа потпуно супротна гледишта. Наш циљ је да, поред прегледа старо-нових гледања на ову проблематику, изнесемо и један другачији поглед, не сврставајући се ни на једну, ни на другу страну.

Што се тиче прве тезе, сматрамо да су је историчари изградили на основу садржаја писма које је Чедомил Мијатовић 12. јуна 1912. године упутио Едварду Лецу, биографу британског краља. У њему се говори о сусрету британског суверена са руским и италијанским амбасадорима у Лондону у лето 1904, када је разматрана иницијатива о обнови англо-српских односа. Последњи део писма који садржи одговор британског владара на молбу двојице дипломата, био је кључан за Мијатовића, Едварда Леца, Сиднија Лија (такође званичног биографа енглеског краља), Филипа Магнуса али и за низ других историчара да изведу по нашем мишљењу, погрешан закључак да је у ставу Велике Британије према обнови односа са Србијом управо Едвард VII имао пресудан утицај. Тај део писма је гласио овако: „Ја веома жалим што се не могу сложити са вашим предлозима. Убиство краља Александра и краљице Драге је било тако страшно да је оставило дубок утисак на јавно мњење Енглеске које се није опоравило од шока и сигурно не би подржало обнову дипломатских односа са Србијом и ви добро знате да смо ја и моја влада морали да узмемо у обзир јавно мњење наше земље. Поред овог ја

децу. Закон о пензијама за старе особе донет је 1908. Краљ Едвард одбио је захтев премијера Асквита да прогласи неколико нових племића из редова либерала, који би као чланови Горњег дома парламента спречили опструкцију у изгласавању буџета за 1909. Умро је 6. маја 1910.

² О ставу британског краља Едварда према Србији, главним официрима – завереницима и Петру Карађорђевићу у периоду прекида дипломатских односа две земље писали су: Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903 – 1914*, Београд 1965, 50 – 187; S. Heffer, *Power and Place, The Political Consequences of King Edward VII*, vol. II, London 1998, 170-175.; J. M. Јовановић, *Српско-енглески односи (Прекид 1903 и обнова 1906)*, СКГ XXXI (1931) 131 – 144; S. Lee, *King Edward VII. A Biography*, London 1927, 270 – 275; E. Legge, *King Edward VII in his True Colours*, London 1912, 81 – 84; P. H. Magnus, *King Edward the Seventh*, N. York 1964, 340 – 343; S. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans, 1903 – 1906*, Paris, 2001, 74 – 81; G. Monger, *The End of Isolation. British Foreign Policy 1900 – 1907*, London 1963, 101, 250 – 270; F. Radovich, *Aftermath of the Regicide: British Policy and Serbian Conspiracy Question 1903-1906* (unpublished PhD dissertation, University of Santa Barbara 1975); Исто, *The British Court and Relations with Serbia, 1903-1906*, East European Quarterly, vol. 14 (Winter 1980), Colorado, 1980, 461 – 468; W. Vucinich, *Serbia between East and West. The Events of 1903 – 1908*, Stanford 1954, 77 – 109; Z. Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy 1898 – 1914*, Cambridge 1969, 200 – 210; Д. Живојиновић, *Петар I Карађорђевић, У отаџбини 1903-1914. године*, II, Београд 1988, 203 – 238.

имам и један приватан разлог. Мој позив је да будем краљ. Позив краља Александра је такође био да буде краљ. Као што видите ми припадамо истом еснафу као професионалци. Ја не могу да будем равнодушан на убиство члана моје бранше или ако желите члана мога еснафа. Ми смо дужни да угасимо наша занимања ако као краљеви мислимо да убиство (једног) краља неће имати последице за све нас. Ја жалим али видите, ја не могу да учиним оно што би ви желели да урадим“.³

Потврду сведочења Чедо Мијатовића о сусрету двојице дипломата са краљем Едвардом лета 1904. године у нешто измењеној форми налазимо и у опширном извештају који је Александар Јовичић⁴ послао Пашићу 28. децембра 1905. године. Јовичић пише да је посетио Чеду Мијатовића који му је испричао детаље сусрета Пансе и грофа Бенкендорфа са британским владарем. Чедомир Мијатовић је негативан став краља Едварда према обнови односа и евентуалном слању британског представника на крунисање краља Петра у Београд образложио следећим разлозима:

„1. Краљ Едвард сматра убиство краља Александра и краљице Драге као једно неморално дело. Русија и Аустрија као највише заинтересоване могле су имати нарочитих мотива да затворе очи и обнове своје дипломатске односе са Србијом. Велика Британија на срећу није принуђена да се руководи себичним мотивима иако он није порицао да она може претрпети штете што нема заступника у Србији. Међутим тај разлог није довољан да против оваквог дела треба хитке прећи.

2. Што он сматра као неморално и то да је краљ Петар могао декорисати и унапредити баш оне офицере који су лично учествовали у убиству његовог претходника на престолу Србије.

3. Што би он слањем свог заступника на крунисање краља Петра онако како данас ствари стоје непосредно одобрио убиство једног владара а он то не мо-

³ E. Legge, *King Edward in his True Colours*, London 1912, 81 – 82; S. Lee, *King Edward VIII. A Biography*, vol. II, London 1927, 273.

⁴ Александар Јовичић је рођен 6. јула 1856. Његов отац је био парохијски свештеник, веома угледан и поштован. Јовичић је студирао право на Великој школи у Београду. Школовање је наставио 1877. у Бечу и Минхену, да би затим студирао право и на *Ecole de Droit* у Паризу. После завршетка студија 1880. године вратио се у земљу. Прво запослење је добио у суду, а 1882. отишао је у Лондон у дипломатску службу. За почасног аташеа српског посланства у Лондону је постављен 1885. године. У периоду 1887 – 1894. био је отправник послова српског посланства у Лондону. За секретара посланства Србије у Бечу је постављен 1894. године. Из Беча је отишао у Рим 1898, где је обављао дужност отправника послова српског посланства. Међутим, већ следеће године је премештен на службу у Атину. У земљу је враћен 10. октобра 1900, када је једно време био на располагању, да би 19. јануара 1901. био постављен за шефа административног одељења у МИД-у. За отправника послова српског посланства у Лондону је постављен 11. августа 1903. године. Међутим, ту дужност никада није обављао званично. Због прекида дипломатских односа две државе није добио аргман британске владе и у Лондону је боравио неофицијелно. Јула 1906. је повучен у земљу и постављен на рад у министарство јавних радова. Пензионисан је 1911, а умро је 1939. године.

же учинити ни ради своје сопствене сигурности како не би дао рђав пример да једнога дана и њега не смакну када се преко убиства владара тако олако прелази“.⁵

О великој моћи британског краља и његовој умешаности у „српски слушај“, Чеда Мијатовић је известио Љубомира Каљевића још 27. јуна 1903, и то после сусрета са грофом Бенкендорфом, до којег је дошло претходног дана. Према Мијатовићу, краљ Едвард VII држи кључ одлука у својим рукама, а кабинет је подредио свом диктату. Његови лични разлози су утицали на владу да прекине дипломатске односе са Србијом, закључује Мијатовић.⁶

Заступници тезе о пресудној улози краља Едварда у инсистирању на рестриктивном ставу његове земље према Србији осим у извештају Чеди Мијатовића, доказе својих тврдњи налазили су и у оценама Александра Јовичића, који је о томе у више наврата обавештавао српску владу. Тако је на пример 15. октобра 1903. известио Београд о свом сусрету са Сир Томасом Хенријем Сандерсоном, сталним државним подсекретаром у британском министарству спољних послова.⁷ На Јовичићеву опсервацију да верује да ће врло брзо доћи до обнове међусобних односа, Сандерсон је реаговао речима да ће они морати да остану исти све док краљ Едвард не одлучи да именује свог посланика у Београду.⁸ озбиљно схватајући упозорење Сандерсона да ће краљ Едвард имати последњу реч у обнови односа са Србијом, Јовичић је 29. јануара 1904. у писму упућеном министру иностраних дела Андри Николићу разочарано написао да се његови званични односи са енглеском владом налазе и даље у истом неформалном стању и да мисли да се тај однос неће изменити све док краљ Едвард не реши да именује свог посланика у Београду.⁹ Из свега овога произлази да је Александар Јовичић имао информације да кључ решења односа између две државе лежи у британском краљу и он је у то искрено веровао.

Хронолошки гледано, Едвард Леџ је, придржавајући се писма које је добио од Мијатовића, први лансирао тезу да је краљ Едвард био алфа и омега у диктирању ставова Велике Британије према судбини завереника и обнови односа са Србијом. У својој књизи посвећеној британском монарху Леџ је тврдио да је завереничко питање и продужавање суспензије англо-српских односа „дипломатско

⁵ Архив Србије, Министарство иностраних дела Србије, Политичко одељење, Фасцикла II, Досије V, Поверљиво број 167, Јовичић – Пашићу, 15/28. XII 1905 (у даљем тексту АС, МИДС, ПО, Ф, Д, Пов. бр.). Датуми у основном тексту су дати по новом календару. У напоменама су наведени датуми онако како стоје у оригиналном тексту докумената.

⁶ АС, МИДС, ПО, Ф-V, Д-IV, Пов. бр. 1280, К/ 34, Мијатовић – Каљевићу, 14/27. VI 1903.

⁷ Сандерсон Томас Хенри (Sanderson Thomas Henry) рођен је 1841. године. Као млађи службеник ушао је у британски Форин офис 1859. године. Био је у више наврата приватни секретар лорда Дербија, и то у раздобљу 1866 – 68 и 1874 – 78. године, као и лорда Гренвила 1880 – 1885. Исте године је постао виши службеник у британском Министарству иностраних послова. Помоћник државног подсекретара је постао 1889, а стални подсекретар спољних послова је био од 1894. до 1906. Умро је 1923. године.

⁸ АС, МИДС, ПО, Ф-II, Д-VII, I/ 7, Пов. бр. 110, Јовичић – Николићу, 2/15. X 1903.

⁹ АС, МИДС, ПО, Ф-III, Д-VIII, I/ 9, Пов. бр. 119, Јовичић – Николићу, 16/29. I 1904.

питање од највећег значаја које на најбољи начин потврђује велику способност и менталну снагу (британског) краља¹⁰.

Према мишљењу Френсис Радовић, најважнију улогу у прихватању стереотипа о пресудној улози Едварда VII у односу према завереничком питању и Србији уопште имали су Сидни Ли¹¹ и Филип Магнус. Сидни Ли је у књизи *King Edward VII. A Biography* која је представљала званичну биографију британског краља, део простора посветио мајском преврату и англо-српским везама, односно улози британског краља у прекиду односа британске империје са малом балканском краљевином. Он наводи да је британски суверен био активан у протесту против преурањеног опроштаја злодела које су починили српски официри – завереници и да су дипломатски односи Велике Британије са Србијом брзо прекинути на његов захтев. Такво стање ће трајати све док се главни официри – завереници не уклоне са утицајних позиција.¹² Иначе дугогодишњи дописник „Timesa“ са Балкана односно из Беча Хенри Викем Стид¹³ је у својој књизи *Thought Thirty Years 1892 – 1922*, такође тврдио да је британска влада, на захтев краља Едварда, одмах

¹⁰ E. Legge, нав. дело, 81-82.

¹¹ Сидни Ли (Lee, Sir Sidney) рођен је у јеврејској породици у Лондону 5. децембра 1859. Образовао се у *City School, London* и на *Balliol College, Oxford*, где је дипломирао модерну историју 1882. године. Следеће године је постао помоћник уредника у *Dictionary of National Biography*, а 1891. и уредник. Објавио је преко 800 чланака, углавном оне који се односе на ауторе елизабетанске епохе и на државнике. Објавио је чувено дело *Life of Shakespeare* 1898. Бавећи се изучавањем Шекспира, 1902. је објавио комплетну едицију његових дела. Поред дела енглеских класика, његови радови обухватају и следеће књиге: *Life of Queen Victoria* (1902 – 1903), *Great Englishmen of the Sixteenth Century* (1904), *The French Renaissance in England* (1910). Први том званичне биографије британског краља Едварда VII, под називом *King Edward VII. A Biography*, објавио је 1925, и то на основу проучавања докумената из краљевског архива и других извора. Други том књиге о британском краљу скоро у целини је припремио за објављивање, али га је смрт 1926. године омела у томе. Његово ремек дело су завршили блиски сарадници С. Ф. Мархам и Б. Лит 1927. године. Од 1913. до 1924. био је професор енглеске књижевности на *East London College*.

¹² S. Lee, нав. дело, 270.

¹³ Хенри Викем Стид (Steed, Henry Wicham), британски новинар рођен 10. октобра 1871. у Лонг Мелфорду. Студирао је економију, филозофију и историју на универзитету Јена и на Париском универзитету. Током 1896. постао је стални дописник „Times“-а из Берлина, а наредне, 1897. године премештен је за дописника из Рима. Коначно, 1902. је пребачен у Беч, где је био дописник „Times“-а све до 1913. године. Јануара 1914, по повратку у Лондон, именован је за уредника спољне редакције „Times“-а. Књигу *Habsburg Monarchy* објавио је 1913. године и у њој је критиковао унутрашњу ситуацију у тој држави, критички испитујући могућност избијања европског рата. За време Првог светског рата углавном је био задужен за спољну политику листа „Times“, а 1918. је именован да креира спољну политику у одељењу за пропаганду и непријатељске земље у кабинету лорда Нортклифа. Фебруара 1919. именован је за уредника „Times“-а и на том месту је остао све до новембра 1929. Од 1923. до 1930. био је и уредник *Review of Reviews*. Објавио је књиге: *Through Thirty Years*, London 1924; *Hitler: Whence and Whither*, London 1934; *Vital Peace, a Study of Risks*, London 1936; *Press*, London 1938.

после језивог убиства у Београду прекинула дипломатске односе са Србијом, што је било типично за европско лидерство које је британски владар брзо стекао по доласку на престо.¹⁴

Филип Магнус је такође у свом раду *King Edward the Seventh* тврдио да је енглески суверен имао нефлексибилан став према поновном успостављању односа са Србијом и да је био спреман да приступи обнови тек када српски краљ буде пензионисао све заверенике.¹⁵

Колико је краљ Едвард тврдоглаво бранио своје мишљење у погледу завереника и Србије уопште показује и чињеница да је остао глув на све покушаје посредовања са стране како би се натерао на попуштање и компромис, било да се радило о рођачким и пријатељским везама, било да се радило о напорима других европских дворова. На јесен 1906. године године Алфред Стед,¹⁶ књижевник и публициста, син познатог новинара Виљема Стеда,¹⁷ оснивача и уредника угледног

¹⁴ Н. W. Steed, *Thought Thirty Years 1892 – 1922*, I, London 1924, 206.

¹⁵ Р. Н. Magnus, *King Edward the Seventh*, N. York, 1964, 341.

¹⁶ Алфред Стед (Stead, Alfred), књижевник и публициста, рођен је 1877. године. Од ране младости се интересовао за народе и државе Далеког истока. Био је експерт за Јапан и о њој је написао књигу *Japan by the Japanese*. Временом се његово интересовање све више померало на земље, људе и обичаје Блиског истока и Балкана. У том смислу нарочито је био заинтересован за дешавања у Румунији и Србији. Био је велики присталица повезивања балканских народа и стварања балканске федерације. Указом краља Петра, 11. јануара 1905. године, одликован је орденом Светог Саве III степена. Књига *Servia by the Servians*, објављена у Лондону 1909. године, прожета је љубављу према Србији и представљала је промоцију њене позитивне слике у британском јавном мњењу. Умро је 1933. године.

¹⁷ Стед Вилијам Томас (Stead, William Thomas), енглески новинар, рођен је у Емблтону 5. јула 1849. у породици конгрегационог свештеника. Детињство је провео у Ховдену близу Њукастла. Одрастао је под снажним религијским утицајем свог оца. Узор му је био Оливер Кромвел. У двадесет другој години је постао уредник листа „Northern Echo“ у Дарлингтону. Био је велики пуританац и присталица социјалних реформи. Сматрао је да „штампа представља највећу агенцију на свету за стварање и утицај на јавно мњење и полуга која може да уздрма престоле и владе, али и да омасови народно окупљање“. Стед је врло брзо успео да лист „Northern Echo“ учини најутицајнијим средством неоконформиста у Северној Енглеској. Уредништво листа се залагало за свеопште образовање, давање гласачког права женама, ирску самоуправу.

Током 1880. је прешао у Лондон, где је постао помоћник уредника „Pall Mall Gazette“ у време чувеног Хона Морлеја, кога је после његовог пензионисања наследио на месту уредника (1883 – 1889). Од тада је важио за најмоћнијег новинара у Великој Британији. Увео је велике новине у презентовање вести: кратке информације, илустрације, дијаграме, мапе, који прекидају монотонију текста, интервју као нови облик новинарског изражавања. Почео је да примењује стил изражавања који је био много приступачнији просечном читаоцу, то јест читљив стил. Изазвао је праву сензацију када је 1883. године одлучио да покрене серију чланака о дечијој проституцији под називом *Maiden Tribute of Modern Babylon*, чиме је започео борбу против порока у британском друштву. Због оптужби да је незаконито учествовао у киднаповању малолетника, 1885. је осуђен на тромесечни затвор. Заслужан је за јачање синдикалног покрета у својој земљи, а истакао се и у борби за остваривање права

часописа „The Review of Reviews“, верног пријатеља Русије и поборника англо руског зближавања, понудио је своје услуге како би извршио утицај на британског владара.¹⁸ Његов отац је био пријатељ лорда Кнолиса, приватног секретара Едварда VII од 1870. године, који је, по мишљењу многих, био „најмоћнији човек у Енглеској“.¹⁹ Алфред Стед је крајем октобра 1904. године посетио Србију и у разговору са Николом Пашићем тражио да му се пошаље један Меморандум о англо-српским односима како би српску ствар што боље презентовао краљу Едварду. По повратку у земљу упорно је уверавао Србе да је краљ Едвард заинтересован за српску ствар и слао сигнале да обнова односа зависи само од њега. Касније се испоставило да се и овај покушај завршио неславно.

Представници тезе о пресудној улози британског владара у одбијању нормализовања односа његове земље са Србијом позивали су се између осталог и на телеграм који је 12. априла 1906. Јовичић послао Василију Антонићу, министру иностраних дела, а у којем се наводи оцена Едварда Греја да ће односи са Србијом бити успостављени када то буде одлучио британски монарх. По мишљењу ових историчара, у телеграму је изнета есенција британске политике и јасно и отворено призната улога Едварда VII у српском случају. Радило се о заседању Доњег дома британског парламента, када је 9. априла 1906. посланик Сер Гилберт Паркер поставио Греју питање да ли су услови под којима би Велика Британија била спремна да обнови дипломатске односе са Србијом били писмено изложени једном српском агенту (мисли се на Николу Јовановића Американца,²⁰ српског трговачког

жена. Први је уредник листа који је запослио жене, чије су плате биле изједначене са зарадама мушкараца. Стед је такође дао велики допринос борби против сиромаштва. Пошто је напустио „Pall Mall Gazette“, основао је 1890. месечни часопис „Review of Reviews“. Био је велики поборник мировних покрета и принципа арбитраже у Међународном суду правде. Веома се залагао за окончавање рата у Јужној Африци кроз Антиратни комитет и специјалну брошуру *Рат против рата у Јужној Африци*, што није наишло на одобравање енглеског јавног мњења. Објавио је велики број изузетно занимљивих књига као: *Истина о Русији (The Truth about Russia)*, 1888 године; *Ако Христ дође у Чикаго (If Christ Came to Chicago)*, 1893; *Американизација света, (Americanization of the World)*, 1902. Трагично је изгубио живот приликом потонућа Титаника 15. априла 1912.

¹⁸ АС, МИДС, ПО, 1904, Ф-III, Д-IV, I/9, Пов. бр. 1865, Јовичић – Пашићу, 16/29. X 1904.

¹⁹ S. Lee, *нав. дело*, 55.

²⁰ Никола Јовановић Американца је рођен 21. новембра 1853. године у Пожаревцу, где је завршио нижу гимназију, а вишу у Београду. После свршетка гимназије, без знања родитеља, одлази у Америку где је похађао Универзитет у Њујорку. За време српско-турских ратова 1876 – 78. вратио се у Србију, где је као одличан познавалац енглеског језика био тумач енглеским ратним извештачима. Током 1882. године је постао главни сарадник органа либералне странке „Српска Независност“, и члан Главног одбора те странке. Међутим, убрзо је због сукоба са руководством иступио из њених редова. Секретар београдске општине и уредник београдских општинских новина постао је 1884. године. На тој дужности је остао све до 1889. У међувремену је 1887. постао посланик у Народној скупштини. Српска влада га је 1893. именовала за генералног конзула у Лондону и Вашингтону али је убрзо смењен. Септембра 1905. године је постао српски трговачки агент у Лондону, где је, по на-

агента у Лондону) и ако је то тачно, који су то услови. Греј је после два дана, 11. априла (н.к.), дао познату изјаву „да се питање обнове дипломатских односа Енглеске и Србије не може разматрати све док завереници и даље буду активни у служби и деловали на српску владу. У случају да се они уклоне са положаја *и енглески краљ пристане да пошаље једног представника у Београд сматра се као сасвим природна ствар да се ти официри не могу више враћати у службу*“.²¹

Сви научници српске провинијенције који су се бавили питањем англо-српских односа у време мајског преврата до сада су прихватили тезу о преодминатној позицији британског владара у суспендовању односа његове државе са Србијом, при чему сматрамо да су на такав њихов став утицали извештаји српских представника у Лондону Мијатовића и Јовичића, као и чињеница да су га његови биографи Лец и Ли описали у најбољем могућем светлу, придајући му пресудан утицај на спољну политику своје земље.²² Вејн Вучинић у свом делу *Serbia between East and West* истиче да је Едвард VII по сазнању о страшном догађају у Београду тражио од великих сила да повуку своје дипломатске представнике из српске престонице.²³ Он је такође закључио да је британски краљ исказивао непомирљив став према Србији и њеној новој влади.²⁴

Много експлицитнији став о улози британског краља у обустављању односа Велике Британије са Србијом изнела је Љиљана Алексић-Пејковић. Цитирајући делове извештаја који је Чеда Мијатовић упутио Љубомиру Каљевићу из Лондона 27. јуна 1903, и то само неколико дана после гнусног злочина, Алексићева истиче да је, за разлику од јавног мњења, које је вест о убиству примило изненађујуће незаинтересовано, Едвард VII био огорчен.²⁵ Његова истрајност у наста-

логу министарства привреде, требало, између осталог, да ради на обнови односа Србије са Великом Британијом. Маја 1906. године, само неколико дана пре поновног успостављања односа две земље, поднео је оставку и на то место. После анексије Босне и Херцеговине српска влада га је послала у Северну Америку као трговачког конзула. У Египат је премештен 1911, али је већ наредне године разрешен те функције. После завршетка рата 1919. је поново као трговачки комесар послат у Лондон, где је остао до одласка у пензију. Био је сарадник „Српског листа“ (Задар), „Београдских новина“, „Малих новина“, „Вечерњих новости“, „Дневног листа“, „Србобрана“ (Питсбург), „Уједињеног српства“ (Чикаго). Написао је велики број дела: *Јеврејско питање у Србији* (1879), *Гледстонов пријем српске адресе* (1880), *Војено економски извори Енглеске* (1882), *Значај енглеског језика за српску науку*, што је практично било његово приступно предавање као приватног доцента на Великој школи 1884. године.

²¹ АС, МИДС, ПО, 1906, Ф-1, Д-Х, Е/73, Пов. бр. 675, Јовичић – Антонићу, 30. III 1906; АС, МИДС, ПО, 1906, Ф-1, Д-Х, Е/73, Пов. бр. 692, Јовичић – Антонићу, 31. III 1906; Foreign Office, 371/ 130, Public Record Office (у даљем тексту F. O; PRO), N° 1, South Eastern Europe, April 11, 1906.

²² F. Radovich, *нав. дело*, 463.

²³ W. Vucinich, *Serbia between East and West. The Events of 1903-1908*, Stanford 1954, 77.

²⁴ *Исто*, 97.

²⁵ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903-1914*, Београд 1965, 50 – 51.

вљању дипломатске изолације Србије показала се и на примеру одбијања британског владара да пошаље свог представника у Београд на крунидбене свечаности у јесен 1904. године. Све је то навело Љиљану Алексић да закључи да је упорност Едварда VII утицала на прекид односа његове земље са Србијом и на одуговлачење у њиховом успостављању, односно да је он у тој ствари имао пресудан значај.²⁶

Професор Драгољуб Живојиновић такође дели мишљење да је Едвард VII у овом питању имао главну улогу. Према његовим истраживањима, крунисање Петра Карађорђевића у јесен 1904. године је била прилика да се британски владар приволи да промени свој став према Србији и упути свог изасланика да присуствује том свечаном чину. Он је тај предлог одбио правдајући се да „један владар (краљ Петар), није могао да прихвати злочин над другима а да не казни његове извршиоце“.²⁷

Поред оваквих мишљења, представника српске историографије о важности краља Едварда у прекиду и обнови односа Велике Британије и Србије у последње време пред стручну јавност је са сличним запажањима изашао и Симон Хефер. Његово је мишљење да је Едвард VII и у унутрашњој и у спољној политици своје земље водио главну реч. Када је у пролеће 1904. године британско министарство спољних послова почело да врши притисак на краља да у односу на Србију попусти и приступи обнављању покиданих односа, он је то одбио, јер није био спреман на компромис. На основу тога, Хефер изводи закључак да је британски краљ имао сопствени правац.²⁸

Насупрот више деценија унисоно увреженом мишљењу да је краљ Едвард VII био главни промотер тезе да Србија мора да се обрачуна са мајским завереницима како би дошло до обнављања односа, Френсис Ан Радовић, амерички историчар и новинар је прва направила коперникански обрт и супроставила се дотадашњим размишљањима већине српских и неких англосаксонских историчара. На основу списка краља Едварда, писама које му је упућивао његов приватни секретар лорд Кнолис и мишљења Џорџа Монгера²⁹ и Заре Штајнер³⁰ да је британски суверен незнатно утицао на креирање спољне политике своје земље, Радовићева закључује да не стоји оцена о пресудном утицају Едварда VII у стварању политике

²⁶ Исто, 61 – 62.

²⁷ Исто.

²⁸ S. Heffer, *Power and Place, The Political Consequences of King Edward VII*, London 1998, 170.

²⁹ G. Monger, *The End of Isolation: British Foreign Policy 1900-1907*, London 1963, 101, 261 – 264.

³⁰ Зара Штајнер (Zara Steiner), сарадник New Hall, Cambridge University у пензији, где је била предавач и сарадник на Катедри за историју од 1966. до 1998. Докторирала је на Харвард универзитету 1957. године. Предавала је на Принстон и Станфорд универзитету и London School of Economics. Члан је редакционог одбора *Diplomacy and Statecraft* и *Twentieth Century British History*. Водећи је научник европске стратегије и дипломатије. Најпознатија дела: *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898-1914*, Cambridge 1969; *Of Men and Arms: A History of European International Relations; Britain and the Origins of the First World War*. Пише за „The Financial Times“, „The Times Literary Supplement“, „The New York Times“; Z. Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy 1898-1914*, Cambridge 1969, 202 – 207.

Велике Британије према Србији у време дипломатске изолације.³¹ Она сматра да „британски краљ јесте владао али није управљао земљом“, с обзиром на то да није имао намеру, вољу, ни способност да игра одлучујућу улогу на спољнополитичком плану Велике Британије.³² Према њеним истраживањима, иако је краљ Едвард у више наврата изражавао своје гађење због убиства краљевског пара у Београду и изричито наложио повлачење посланика Бонхама, ипак није био спреман да иде до краја, то јест да затражи да Београд напусти целокупно особље британског посланства. Слажући се са оценом Монгера и Заре Штајнер³³ да је Едвард VII показивао велику нестабилност и честе промене у понашању, Френсис Радовић истиче да је британски суверен после мајског преврата у два наврата показивао и помирљиве ставове према Србији.

У складу са својом тезом да је краљ Едвард споредна фигура на политичкој сцени Велике Британије, она је закључила да је у овој ствари, као и уопште у британској политици тога времена, главну реч имао Форин офис и његов шеф лорд Ленсдаун. Крут и истрајавајуће непријатељски однос Велике Британије према Србији приписала је пре свега тврдоглавости лорда Ленсдауна и његовог наследника Едварда Греја, а не чврстини и ђудима краља Едварда, кога је назвала скитницом и плејбојем. По њој, британски краљ није поседовао интелектуалне капацитете, уставну снагу и није имао потребан интерес да би играо значајну улогу у формулисању спољне политике своје земље.³⁴ Тезу о пресудној улози лорда Хенрија Ленсдауна,³⁵ поткрепила је наводећи два примера. Августа 1903. године,

³¹ F. Radovich, *нав. дело*, 464.

³² *Исто*.

³³ Z. Steiner, *нав. дело*, 202 – 207.

³⁴ F. Radovich, *нав. дело*, 464.

³⁵ Хенри Чарлс Фицморис Ленсдаун (Lansdowne, Henry Charles Keith Peety Fitzmaurice) ирски племић и британски дипломата, рођен је 14. јануара 1845. у Лондону. Студирао је на Универзитету Итон (*Eton*), а после смрти свог оца, у двадесетпрвој години, наследио је титулу маркиза, велико богатство и комплексе земље. У почетку се прикључио либералној партији. Између 1872 – 1874. био је државни подсекретар за рат а 1880. подсекретар за Индију. Као генерални гувернер Канаде (1883 – 88) постигао је споразум са побуњеним Индијанцима. Солзбери га је 1888. именован за вице краља Индије и на тој функцији је остао до 1894. Његова владавина том облашћу протекла је у миру, изузев што се суочио са краткотрајним устанком становника области Манипур који су желели стицање независности. Током шестогодишњег боравка у Индији извршио је многобројне реформе и увео читав низ новина у свакодневни живот: основао је Империјалну библиотеку, реорганизовао полицију, проширио железницу и спровео иригационе радове. Под његовом управом проглашена је независна краљевина Сиким. Области Хумза и Нагар анектирао је 1892. године. Ленсдаун је 1895. постао државни секретар за рат. Сматран је одговорним због неприпремљености за Јужноафрички рат, што је 1899. довело до покретања захтева за његов опозив. После избора 1900. у реорганизованој влади конзервативаца постао је министар спољних послова (1900 – 1906). Из тог периода остала су његова залагања за склапање војног споразума са Јапаном и савеза са Француском (срдачна Антанта). Између 1906 – 1910 био је вођа опозиционе конзервативне мањине у Горњем дому Парламента. У влади Херберта Асквита био

када се отворио проблем акредитације Александра Јовичића и када је краљ Едвард претпоставио да односи две државе морају бити поново успостављени томе се успротивио Ленсдаун: „Ми га не можемо званично признати или му дати акредитив“.³⁶ Октобра исте године на краљеве речи да се обнова односа са Србијом тешко може избећи реаговао је поново Хенри Ленсдаун тврдњом да „ми морамо бити у стању да пронађемо добар разлог за обнову односа. Са обновом не треба журити“.³⁷ Сличне погледе према завереничком питању и обновљању односа Велике Британије и Србије лорд Ленсдаун је показивао све до краја свога мандата.

Слободан Марковић³⁸ дели мишљење Заре Штајнер и Френсис Радовић о карактеру личности и улози британског владара у прекиду и обнови дипломатских односа Велике Британије и Србије и сматра да је пресудан утицај на британску владу у настављању дипломатског бојкота Србије имао њен незваничан представник у Београду Вилфред Тесицер.³⁹ Мишљења Тесицера одобравао је и сам британски краљ, који се слагао са његовим ставом да би сва инострана посланства у Београду требало да буду јединствена у захеву према српској влади да се завереници удаље са српског двора.⁴⁰

После свега изнетог ми смо мишљења да су представници и једне и друге тезе само делимично у праву. Тачно је да је британски суверен од свих својих европских колега најоштрије осудио убиство брачног пара Обреновић, инсистирао је на кажњавању краљеубица, њиховом удаљавању са двора, из државне службе и пензионисању, као и онемогућавању да се после извесног времена поново врате у активну службу. Такође стоји да је вршио притисак на владу да прекине односе са Србијом. Међутим, то није било зато што је он водио главну реч у спољној и унутрашњој политици своје земље. Не сме се занемарити чињеница какву је уставну позицију имао, то јест да су већ тада његова овлашћења била смањена у корист владе и првог министра. Сем тога, никако не би требало заборавити ни психолошку страну његове личности. Сматрамо да је оцена Заре Штајнер да је краљ Едвард био нестабилна личност тачна. Према томе, Едварда VII није везивала нека посебна љубав према судбини несрећног владара Србије и његове жене, поготово што је за обичног грађанина Велике Британије Србија била далека и мало позната земља, а убиства, атентати и абдикације скоро свакодневна појава, тако својствена „дивљем и нецивилизованом Балкану и Србији“.

је министар без портфеља 1915 – 1916. Његова књига *Писмо Ленсдауна (Lansdowne Letter)*, 1917. изазвала је велике контраверзе у британској јавности. Умро је 3. јуна 1927.

³⁶ F.O. 105/158 N°135, Sanderson's, *King Edward's and Lansdowne's minutes on Thesiger to Lansdowne*, July 30, 1903,

³⁷ F.O. 105/149. N° 166, *King Edward's and Lansdowne's minutes on Thesiger to Lansdowne*, October 20, 1903.

³⁸ S. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans, 1903-1906*, Paris 2001, 80 – 81.

³⁹ Исто, 73.

⁴⁰ J. M. Јовановић, *Српско-енглески односи (Прекид 1903. и обнова 1906)*, СКГ XXXI (1931) 138.

Овде се радило о повредама моралних начела и принципа неприкоснове-ног краљевског легитимитета, односно потреби њиховог поштовања. Сурова ликвидација краљевског пара, који је, ипак, припадао породици или како је Едвард VII говорио краљевском еснафу, могла је да буде заразан пример за друге земље да тамошње незадовољне групе или појединци почну да се обрачунавају на исти или сличан начин са својим владарима. Зато је инсистирање на кажњавању требало да предупреди неке нове масакре и преврате у Европи и спречи, односно сасече сличне тенденције у Великој Британији, што је краљ Едвард и признао. У том контексту може се посматрати део писма који је Мијатовић упутио Лецу, а који је погрешно схваћен од великог броја домаћих и страних историчара као доказ свемоћи Едварда VII и његовог првенства у прекиду и поновном обнављању англо-српских веза.

Зато нам је много ближе веровање да се краљ Велике Британије по питању Србије и завереника понашао само и искључиво у складу са постулатима спољне политике своје земље о потреби поштовања принципа ројалистичког легитимизма и статуса кво, а да због својих психолошких карактеристика и уставног положаја није био кључни фактор који је довео до прекида односа и одуговлачења у њиховом обнављању. Према томе, кључ овог питања треба тражити у британској унутрашњој и спољној политици, њеном међународном положају и интересима. У том тренутку њој је у Европи и на Балкану био потребан мир због очувања интереса на Блиском истоку и још снажних непријатељских односа са Русијом и зато Србији није придавала важну улогу.

Када је ситуација 1905. кренула да се мења, а њени интереси почели да долазе у сукоб са све агресивнијим аустријским и немачким колонијалним апетитима, што је посебно дошло до изражаја у сукобу са Немачком око изградње багдадске железнице и у вези са избијањем Прве мароканске кризе, она је почела да се окреће Србији као кључу Балкана. У Лондону тада коначно почиње да сазрева уверење да због повољног геостратешког положаја и тржишта, Србија може да игра важну улогу препреке продору Немачке на исток и да је зато треба придобити за пријатеља. Да је ова теза уверљива, најбоље показује чињеница да је Тесицер већ од пролећа 1905. године почео најпре доста стидљиво, а затим све отвореније да шаље Форин офису извештаје у којима је истицао потребу да се његова држава економски инфилтрира у Србију. Свој најексплицитнији став по том питању изнео је у допису који је упутио лорду Лендауну 2. октобра 1905. године. Тада се заложио да Велика Британија успостави активну трговинску политику према Србији, јер „садашње стање ствари нуди шансу која се више никада поново неће пружити“⁴¹. Такође, уверавао је своје претпостављене да у Србији постоји велика безбедност за рад британских фирми.⁴¹ У том тренутку још није сматрао да политички односи две земље треба да се обнове све док Србија не раскрсти са завереницима.⁴²

⁴¹ F.O. 105/156, PRO, N° 5, Thesiger to Lansdowne, October 2, 1905.

⁴² Исто.

Међутим, априла и маја 1906. године почео је да шаље алармантне извештаје о томе да аустријска дипломатија преко свог представника у Београду, али и главних цивила завереника Генчића, Балугџића и Ненадовића врши притисак на краља Петра да одложи решење завереничког питања. У извештају који је послао 18. априла истакао је да Аустрија жели да Србију натера да призна своју зависност од њене политике, што се не може остварити у случају да у Београд дође енглески посланик. Упозоравао је да се претходно двоструко одбијање краља да потпише указе о пензионисању поклапало са повратком Ђорђа Генчића из дневне посете Бечу и доласком Вукашина Петровића, бившег министра финансија, који је живео у Аустрији још од венчања краља Александра с Драгом. Скренуо је и пажњу на то да аустријска штампа, а посебно „*Neue Freie Presse*“ не штеди напоре да охрабри заверенике и убеди краља да би повлачење краљеубица представљало опасност по династију. Све је то по њему у Београду стварало стање збуњености у погледу могућег краја читавог питања.⁴³

У сличном тону писао је и другог маја, када је поновио своју раније изнету оцену да Балплац чини све да одложи решење завереничког питања због страха од могућег повратка енглеског посланика у Београд, јер би то ојачало отпор Србије према остваривању њених захтева у вези са склапањем новог трговинског уговора. Сматрао је да Србија може да буде снажна баријера могућем ширењу аустријских територијалних аспирација ка југу и порасту њеног утицаја у Македонији. Зато се Аустрија опирала било каквој обнови односа Енглеске и Србије. Њена моћ је велика и она је остварује преко Генчића, Балугџића и Ненадовића, који дневно комуницирају са краљем и имају неоспоран утицај на њега, упозоравао је Тесицер.⁴⁴ Сматрамо да је Форин офис, схватајући озбиљност ситуације, која је могла потпуно да измакне контроли, коначно попустио, прихватајући понуђени Пашићев компромис о пензионисању петорице завереника, који је он 18. маја 1906. године преко Милована Миловановића уручио Гошену, енглеском посланику у Бечу. Уследио је муњевит и успешан притисак на британског краља да приступи обнови односа са Србијом.⁴⁵ Слично мишљење заступају и Вејн Вучинић, Љиљана Алексић-Пејковић и Драгољуб Живојиновић.⁴⁶

Едвард Греј⁴⁷ је 23. маја 1906. упутио Меморандум краљу Едварду, у којем је предложио да се може узети у обзир питање обнове односа ако српска

⁴³ F.O. 371/130, PRO, N° 21, Thesiger to Grey, April 18, 1906.

⁴⁴ F.O. 371/130, PRO, N° 24, Thesiger to Grey, May 2, 1906.

⁴⁵ F.O. 371/130, PRO, N° 55, Goshen to Grey, May 16, 1906.

⁴⁶ W. Vucinich, *нав. дело*, 107 – 109; Љ. Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 128; Д. Живојиновић, *нав. дело*, 235 – 237.

⁴⁷ Едвард Греј (Edward Sir Grey, 3rd Baronet), рођен је 1862. у Лондону. образовање је стекао на *Winchester* и *Balliol College*, Универзитета Оксфорд. Од детињства је одгајан у снажној традицији виговског либерализма, што је допринело да касније у својој политичкој каријери буде један од најзначајнијих лидера Либералне партије. Био је либерални посланик у Доњем дому британског парламента од 1885. све до 1916. После пораза либерала на изборима 1895. делује у парламенту као опозициони посланик. У периоду 1923 – 1924 је

влада стави шесторицу завереника на листу за пензионисање. Иначе, у тексту Меморандума су изнети: услови за обнову односа (најважнији је да се главни завереници казне и да им се забрани повратак у службу); листа главних завереника (Дамјан Поповић, Александар Машин, Леонида Соларевић, Јован Атанацковић, Петар Мишић, Лука Лазаревић, Ђорђе Костић); сметње које је правила Аустрија да се спречи решавање питања завереника; понуда српске владе о уклањању петорице официра (Машин, Мишић, Лазаревић, Поповић, Костић); молба да се односи обнове до избора у Србији јуна 1906. године; објашњења Милована Миловановића у вези са Пашићевом писменом изјавом да ће се завереничко питање решити и Тесицера да пуковник Соларевић није био активни завереник. На крају је Едвард Греј британском краљу изнео своје мишљење да би због политичких разлога било пожељно да почну разговори са Србијом у случају пензионисања активних завереника.⁴⁸

био шеф посланичке групе Либерала у Горњем дому парламента. Када се његова партија поделила у вези с питањем Јужноафричког рата (1899 – 1902), стао је на страну либералних империјалиста које је предводио Хенри Асквит. Министар иностраних послова је био у два наврата. Од 1892 до 1895, у влади Гледстона и од 1905, када га је на дужност именовао Хенри Камбел-Банерман, до 1916. Познат је као министар иностраних послова са најдужим непрекидним стажом у историји британског парламентаризма. За време прве мароканске кризе (1905 – 1906) наставио је политику свог претходника лорда Ленсдауна, подржавајући Француску против Немачке, што је била централна карактеристика спољне политике док се он налазио на њеном челу. Водио је тајну политику, обећавајући помоћ Француској у случају да је нападне Немачка. Његова тајна дипломатија је оштро критикована у Либералној партији, а посебно од стране партијских колега (Чарлс Тревелјан, Ремзи Мекдоналд, Артур Понсонби, Морел), што је довело до њиховог одвајања и формирања Савеза демократске контроле. У спољној политици је остварио савез са Јапаном и 1907. закључио споразум са Русијом. Када је 1908. Асквит заменио Кампбел-Банермана на месту председника владе, Греј је остао министар спољних послова. Тешко је поднео неуспешан покушај да спречи избијање светског рата, што је прокоментарисао чувеном реченицом: „Светиљке су угашене над Европом, нећемо их више поново видети упаљене у нашим животима“. Заслужан је за склапање тајног Лондонског уговора којим је Италија прешла на страну Тројне антанте. Међутим, компромитовање његове балканске политике, која је довела до окретања Турске и Бугарске против Велике Британије и њихово прикључење Тројном савезу, утицало је на то да га Асквит децембра 1916. искључи из свог ратног кабинета. Добио је титулу виконта и постао лидер либерала у Горњем дому парламента. Влада Велике Британије га је 1919. послала у специјалну мисију у САД како би убедио америчку владу да приступи Лиги народа. После пензионисања написао је више дела од којих су најпознатија: *Memoirs - Twenty five years 1892 – 1916*, London, 1925; *The Charm of Birds*, London 1927, која је постала најпродаванија књига у Великој Британији. Умро је 7. марта 1933.

⁴⁸ Описујући закулисне дипломатске активности око обнове односа са Србијом, Едвард Греј је у Меморандуму напоменуо да је претходних шест месеци вођена информативна дискусија, која је понекад била чак и површна и неметодична. Истакао је да је лорд Ленсдаун 5. децембра 1905. послао краљу Меморандум у којем се истицало да ће по мишљењу енглеске владе, односи бити обновљени када се адекватно казне водећи завереници и када то буде учинила српска влада, при чему они не би требало да поново буду запослени, тј. да се

Очигледно је да се у том тренутку Великој Британији журило да читав случај затвори и на тај начин предупреди Аустроугарску да ојача свој утицај у Београду. Што се тиче бројке од шест завереника, претходно је разјашњено да пуковник Соларевић, који је иначе био шести на британској листи, није био активни завереник, што је прихваћено од стране енглеске владе, тако да се компромисом дошло до бројке од пет официра које је српска влада требало да пензионише. Остало је још само да се британски суверен сложи са предлогом из Меморандума. Већ следећег дана он је обавестио Греја да је примио Меморандум владе и да је спреман да пошаље посланика у Београд ако шеф Форин офиса буде могао да добије одговарајуће гаранције да ће завереници бити пензионисани и да се неће поново вратити у активну службу.⁴⁹ Одмах по приспећу сагласности енглеског суверена Едвард Греј је упутио телеграм Гошену са поруком за Миловановића да „чим пет официра који су поменути поднесу оставке и када се учини да се они као и генерал Атанацковић више никада не врате у службу, енглеска влада ће бити спремна да пошаље свог представника у Београд и прихвати српског посланика у Лон-

врате у службу. Подсетио је да је Тесицер 28. децембра 1905. послао листу од седам главних завереника: Поповић, Машин, Соларевић, Атанацковић, Мишић, Лазаревић, Костић. Читава ствар је одложена на извесно време због неспремности српског краља да казни заверенике тако што би их пензионисао. Тај став је подржаван од стране аустријског представника у Београду који је обећавао да ако Србија учини трговачку концесију Аустроугарској, краљ Петар и завереници биће званично примљени у Бечу. Питање је поново покренуто када је Греј 11. априла 1906, са краљевим одобрењем, дао следећи одговор у Парламенту: „Питање обнове дипломатских односа Енглеске са Србијом се не може дискутовати између влада све док заверенички официри буду држали званичне положаје и имали утицај на српску владу. У случају да се они повуку са положаја и ако се краљ сложи да пошаље представника у Београд наравно да би се сматрало да официри не могу да се врате на положаје.“ Миловановић је 16. маја позвао Гошену да би разговарали о важној званичној поруци председника владе Пашића. Порука је била да је српска влада спремна да прихвати пензионисање тј, уклањање петорице официра са двора и из армије (Костић, Лазаревић, Машин, Мишић, Поповић). Генерал Атанацковић је већ поднео оставку, а остао је Соларевић и српска влада се нада да би њему могло да се дозволи да остане у армији и да он није имао везе са актуелним убиством. Српска влада је желела да зна да ли ће енглеска влада одмах обновити односе са Србијом ако се официри пензионишу. Њихова је жеља да се питање реши пре избора у земљи. Гошен је изнео дилему, јер је Пашић пре него што је преузео место председника владе изјавио да питање завереника треба одложити и да је сада тешко разумети његов и предлог српске владе. Миловановић је одговорио да је сасвим јасно да до обнове неће доћи док се завереници не пензионишу. Тесицер је потврдио да Соларевић није умешан у убиство. На крају Меморандума Греј је изнео следећу формулацију: „ако се шест завереника ставе на листу за пензионисање то значи да се може узети у обзир питање обнове односа. Али је неопходно дати гаранције да ти официри неће бити поново враћени у службу. На крају се каже да је због политичких разлога пожељно да се садашња повољна прилика искористи за постизање задовољавајућег решења“, F.O. 371/130, PRO, N° 17744, Grey to King Edward, May 23, 1906.

⁴⁹ F.O. 371/130, PRO, N° 17744, King Edward to Grey, May 24, 1906; J. M. Jovanović, *нав. дело*, 144.

дону. У случају њиховог повратка у службу, енглески посланик ће бити повучен из Београда⁵⁰. Тиме је криза суштински окончана. Својим указом од 29. маја 1906. године српски краљ је пензионисао петорицу официра – завереника и закључио је спорно питање које је три године оптерећивало односе две земље. Тачно на трогодишњицу прекида дипломатски односи између Велике Британије и Србије су поново обновљени.

Што се тиче главних актера у прекиду и обнови дипломатских односа између Велике Британије и Србије, сматрамо да су то били Форин офис и његови челници, лорд Ленсдаун, а затим и Едвард Греј, који такође није журио у обнови односа, већ је наставио политику свог претходника која је јасно дефинисана у Меморандуму од 5. децембра 1905. године. Потврду тврдог става Едварда Греја можемо наћи у извештају Јовичића од 23. фебруара 1906, где се каже да је британска влада врло одлучна у вези с првобитном позицијом да се односи са Србијом неће поправити док се не казне краљеубице на овај или онај начин. Греј намерава да продужи политику маркиза Ленсдауна све док су тамо краљеубице владајућа сила.⁵¹ Јовичић је тада такође обавестио српску владу и да га је Мијатовић посетио и саопштио му садржај свог разговора са лордом Фицморисом 16. фебруара 1906. По овлашћењу Греја, стални државни подсекретар за спољну политику је пренео следеће ставове шефа Форин Офиса: „да су односи са Србијом прекинати јер српска влада није спровела надлежном суду на осуду и казну убице брачног пара Обреновић. Ми морамо остати верни начелу којим се правда прекид односа. Све док Србија не казни краљеубице Енглеска неће обновити дипломатске односе са њом. Није нама дужност да учимо Србију шта треба да ради нити каквом осудом да казни заверенике. Ми смо још мање склони да се о томе погађамо са Србијом. Ми не желимо да наше пријатељство према српском народу продајемо српској влади преговарањем о томе колико ће она за то да плати бројем осуђених завереника или величином казне на коју ће их осудити. Када Србија из својих сопствених побуда и рођених интереса буде казнила краљеубице ми ћемо онда обновити односе ако нађемо да је та казна учињена *bona fide* а не само привидно. Није нама да саветујемо Србији оно што она треба да учини у свом сопственом интересу и части. Ако Србија сматра да убиство њеног законитог краља и краљице не треба казнити ми доиста нећемо сматрати за нашу дужност да јој чинимо пријатељске представке те да је убедимо да она реши у томе. Наша је дужност само у томе да немамо никаква посла са таквом земљом и нећемо је имати“. Фицморис је пренео и речи Греја да, ако Србија својеволјно казни завереника, Енглеска ће узети у разматрање питање обнове односа.⁵²

Греј је с једне стране одбијао нагодбу са Србијом, а с друге стране није желео да јавно објави прецизну изјаву о британским условима за обнову односа.⁵³ Он је слао инструкције Тесициери да српска влада сама реши завереничко питање и

⁵⁰ F.O. 371/130, PRO, N° 12, Grey to Goshen, May 24, 1906.

⁵¹ АС, МИДС, ПО, 1906, Ф-1, Д-Х, Е/73, Пов. бр. 366, Јовичић – Антонићу, 10. II 1906.

⁵² Исто; АС, МИДС, ПО, 1906, Ф-1, Д-Х, Е/73, Пов. бр. 465, Јовичић – Антонићу, 23. II 1906.

⁵³ F. Radovich, *нав. дело*, 466.

да он не улази у разговоре са српским властима о било каквим појединостима. Едвард Греј је био мишљења да питање обнове односа не може бити предмет разговора српске и британске владе све док завереници буду и даље били на високим положајима и утицали на српску владу.⁵⁴

На основу свега изнетог, мислимо да је Греј и поред тога што је редовно обавештавао краља у вези са завереничким питањем, ипак имао потпуну контролу над британском спољном политиком.⁵⁵ О томе говори и Меморандум који је као што смо видели, послао енглеском краљу крајем маја 1906. године. Краљ Едвард није био свемоћан владар и као такав није могао да изврши пресудан утицај на прекид дипломатских односа Велике Британије и Србије, односно да представља главног кочничара у њиховој обнови, како тврде заступници прве тезе, јер је он сам говорио да жели да поштује ограничења своје власти која проистичу из конституционалног уређења државе. Али, не можемо да се сложимо ни са оценом Френсис Радовић и њених истомишљеника да је британски суверен био незаинтересован и неозбиљан шарлатан, кога ништа друго није интересовало осим уживања у свакодневним чарима живота. Напротив, сматрамо да је Едвард VII био монарх кога је спољна политика заинтриговала још у раним годинама живота и остала његова преокупација до краја живота. У питањима међународних односа остварио је велике успехе, од којих је свакако најважнији тај да је своју земљу вратио из дубоке пасивности у активну политичку арену европског континента то јест коначно је напустио политику сјајне изолованости. Његовим залагањем дошло је до савезништва Велике Британије и Француске, којем се убрзо придружила и Русија. Све ово треба имати у виду када се говори о личности енглеског владара. Када се ради о Србији, пресудили су енглески интереси, а Едвард VII се само уклапао у шаблон британске званичне политике.

Све у свему сматрамо да су пресудну улогу у прекиду дипломатских односа две земље имале приоритетни државни и спољнополитички интереси Велике Британије, који су се тада налазили на Истоку, а не у Европи и на Балкану, као и да је то такође била последица њене потребе да не изневери основна морална, али и легалистичка и ројалистичко-легитимистичка начела викторијанске епохе. До обнове односа дошло је опет због њених политичких интереса, и то у тренутку када је у Лондону сазрело уверење да Србија може да буде поуздан британски савезник на Балкану и грудобран који би спречио остваривање агресивних апетита прогерманског блока ка Солуну и даље ка топлим морима, Цариграду, Средњем и Далеком истоку. Сматрамо да је Вејн Вучинић био у праву када је закључио да је обнављање односа Велике Британије са Србијом било у њеном интересу, јер је она у тој малој балканској земљи нашла пријатеља и савезника, док је Србија у Великој Британији добила заштитника који је могао да јој пружи моралну подршку и делимично економску помоћ, и то у тренутку када је почела да јача своју самосталност у односу на Аустрију.⁵⁶ Према томе, као и у случају прекида односа,

⁵⁴ Ј. М. Јовановић, *нав. дело*, 141; АС, МИДС, ПО, 1905, Ф-1, Д-Х, Е/73, Пов. бр. 675, Јовичић – Антонићу, 30. III 1906.

⁵⁵ F. Radovich, *нав. дело*, 466.

⁵⁶ W. Vucinich, *нав. дело*, 112.

тако су и приликом обнове одлучили британски државно-национални и империјални интереси.

Што се тиче изгубљеног времена и погрешних судова српске стране о улози краља Едварда VII, слажемо се са Слободаном Марковићем да је пропуштено драгоцене време у проналажењу тајних посредника који би га убедили да попусти у својим тврдим ставовима.⁵⁷ У целини гледано, српска влада је у овом питању начинила низ грешака. Једна од најтежих је погрешно схваћен одговор краља Едварда на писмо новог српског владара који га је обавестио о једногласној одлуци српског парламента да га изабере за новог владара Србије. Британски владар је, потврђујући пријем телеграма из Београда, изразио своју личну наклоност према српском суверену и уверење да ће његова владавина српском народу донети мир, правду и напредак. Ове речи су пресудно утицале на српску владу да извуче погрешан закључак да је на тај начин добила признање британске владе и краља. Тиме је она сама себи улила лажну наду, превиђајући да се радило не о подршци њој или краљу Петру Карађорђевићу, односно признању новог режима и мајског преврата као свршеног чина, већ о формалном изразу дипломатског бонтона и углађене форме којој је британска дипломатија прибегавала у таквим приликама. Почев од овог догађаја па на даље српска влада је почела да повлачи низ погрешних потеза, који су јој само отежали и искомпликовали успостављање дипломатских односа са Великом Британијом.

Мислимо да је снажна офанзива српске владе од почетка дипломатског штрајка Велике Британије морала да буде усмерена у правцу придобијања њеног природног партнера – британске владе и Форин офиса, где се и креирала спољна политика у то време још изузетно моћне империје.

⁵⁷ Телеграм краља Петра Карађорђевића упућен краљу Едварду VII 25. јуна 1903. о његовом избору за новог краља Србије је гласио овако: „Срећан сам што могу да известим Ваше величанство да ме је српски народ једногласном одлуком својих опуномоћених представника изабрао за краља Србије. Сматрам својом дужношћу према отаџбини да одговорим на тај позив, пошто сам положио уставну заклетву пред Народном скупштином. Данас преузимам краљевску власт и титулу краља Србије верујући у преузвишену доброту вашег величанства као и његове симпатије према Србији, дозвољавам себи да се надам да ће позитивно реаговати на овај догађај.“

По пријему телеграма краљ Едвард је истог дана упутио циркулар лорду Ленсдауну у којем је тражио његов савет шта и како да одговори на информацију српског владара: „Налазим се у веома тешком положају у односу на друге силе. Какав ми одговор ви саветујете. Да ли су владари у Берлину, Мадриду, Цариграду, примили сличне телеграме.“

Одговор краља Едварда је уследио 30. јуна 1903. године: „Имам част да потврдим пријем телеграма Вашег величанства које ме обавештава да га је српски народ једногласно изабрао за краља Србије и да је он сматрао да треба да одговорим на тај позив. У овим околностима шаљем Вашем величанству изразе моје личне наклоности, изражавајући моју искрену жељу да његова владавина донесе народу који му је поверен на старање, добробит мира, правде и напретка. Надам се да ће Ваше величанство успети да поново успостави добар реноме своје отаџбине, на коме су недавни догађаји оставили жалосну мрљу“, S. Markovich, *нав. дело*, 76 – 77.

Aleksandar RASTOVIĆ

THE BRITISH KING EDWARD VII AND DIPLOMATIC BOYCOTT
OF SERBIA 1903-1906

Summary

Both domestic and foreign historiography has had different views on the role of King Edward VII in the break and renewal of diplomatic relations between Great Britain and Serbia. Whilst some argue that the British king was the key figure in bringing about the three-year isolation of Serbia and the one who most insisted on punishing the conspirators and their dismissal from active service, the others are of the opinion that he was a weak person, and that the key to the problem was in the hands of Lord Henry Fitzmaurice, head of the Foreign Office. The intention of this paper is to show, based on diplomatic reports and other archival materials, as well as the available literature, that neither group was absolutely right, i.e. that the crucial role in the break and renewal of the relations with Serbia belonged to the British political and state interests. King Edward and secretaries of the Foreign Office were only instruments in their achievement.